

**ЖІНКИ В ПОЛЬСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ 30-60-Х
РР. ХІХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)**

Статтю присвячено питанню участі польських жінок Волині в польському національно-визвольному русі в 30-60-х рр. ХІХ ст.

Ключові слова: польський національно-визвольний рух, Волинь, листопадове повстання 1830-1831 рр., січневе повстання 1863-1864 рр.

Тема польського національно-визвольного руху була досить актуальною в дослідженнях російських істориків другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Як правило, праці істориків офіційного та ліберального напрямків російської історіографії мали певний полонофобський характер, зумовлений відповідною політичною ситуацією. Зверталися до неї і радянські історики переважно у зв'язку з певними ювілейними датами та в контексті російсько-українсько-польських революційних зв'язків.

Серед популярних для дослідження тем у вказані періоди є соціальний та національний склад учасників польського національно-визвольного руху, зокрема в Правобережній Україні. Але щодо участі в русі польського жіноцтва, то в публікаціях спостерігаються лише епізодичні згадки, позбавлені будь-якого аналізу цього явища. До того ж у працях російських істориків ХІХ – початку ХХ ст. подібні згадки часто мають дещо зневажливе забарвлення та викладаються як кумедні випадки, але часто автори демонстрували їй відверте захоплення діями польських патріоток.

У радянській історіографії часто констатувався факт активної участі жінок у тих чи інших подіях, пов'язаних із польським національно-визвольним рухом, зокрема й на Волині, але як окремий предмет дослідження вказаний сюжет не виділявся.

Отже, метою нашого дослідження є визначення ролі польського жіноцтва в подіях польського національно-визвольного руху на Волині в 30-60-х роках ХІХ ст. У ході дослідження мають бути вирішені такі завдання:

- визначити форми участі жінок у подіях польського повстання 1830-1831 рр. на Волині;
- охарактеризувати діяльність жіночого товариства у складі союзу польського народу та особисто Є. Філінської;
- висвітлити форми активного й пасивного протистояння національній політиці російської імперії на території Царства Польського та південно-західних губерніях у зв'язку з варшавськими подіями 1861 року, зокрема жіночої частини польського населення Волині;
- акцентувати увагу на діяльності польського жіноцтва на Волині під час січневого національно-визвольного повстання 1863-1864 рр.

Росіян, які вперше опинялись у південно-західних губерніях країни, у яких значний відсоток населення складали поляки, вражали особливості виховання дівчат у польських шляхетних родинах. Це, насамперед, досить високий рівень освіти, який демонстрували як представниці аристократії, так і доньки дрібних шляхтичів – економістів та керуючих справами в магнатських маєтках. Не винятком були дівчата, які володіли кількома іноземними мовами, читали не лише художню й релігійну, але й філософську, а іноді політичну та економічну літературу. Ці захоплення, однак, не заважали їм демонструвати і звичні для панянок таланти – гру на музичних інструментах, майстерність у танцях і живописі [1, с. 800].

Російський чиновник для особливих доручень Микола Мамаєв, який у 30-х роках ХІХ ст. прибув до місця служби в м. Житомир, у своїх мемуарах виклав перше

враження від міста та місцевого вищого світу. Серед перших вражень автор відзначив суттєву відмінність у вихованні російських і польських дівчат із дворянських сімей. М. Мамаєва здивувала вільність і рівність у спілкуванні між особами обох статей, яке, між тим, не переходило рамок пристойності й гідності [1, с. 810].

З неприхованою симпатією характеризував польське жіноцтво російський історик і письменник Микола Васильович Берг. На його думку, польська жінка є "вечная, неугомонная, неизлечимая повстанка... польская женщина вся – воображение, пламень и молитва... в ней есть что-то мужественное, удалое" [2, с. 222].

Звичайно ж, жінки не часто виступали безпосередньо в активних формах боротьби, але саме вони мали вплив на чоловіків, надихаючи їх на патріотичні дії. Саме на це вказував Денис Васильович Давидов, генерал-майор російської армії, учасник придушення виступів поляків на території Волинської губернії. На його думку, антиросійські виступи польської шляхти були "подстрекаемы и руководимы женщинами, господствующими над её [шляхты] мыслями и делами" [3, с. 34].

Саме в подіях листопадового повстання 1830-1831 рр. фіксується активна участь польських жінок – представниць усіх прошарків польської аристократії Правобережної України. Вони проводили збір коштів та агітацію, особливо серед українського селянства, спрямовану на поповнення рядів повстанців. Агітацію серед селян проводили і представниці вищих кіл польської аристократії, зокрема К. Володкевич та К. Собаньська [4, с. 437].

А дівчата й молоді жінки з польських родів Волині і Поділля брали участь у "вербунках" – наборі до повстанського війська. Сам вербунок відбувався таким чином: дівчата запрошували до танцю молодих чоловіків, незважаючи на їх соціальний стан, після чого одягали на запрошеного смушкового капелюха з прикріпленим до нього кетягом калини. Того, хто одягнув капелюха, вважали зарахованим до війська [4, с. 434].

Надзвичайний приклад героїзму, оцінений навіть ворогами, являла собою графиня Стецька, яка під час захоплення російськими військами міста Володимир-Волинський довгий час тримала оборону власного будинку, коли загін під керівництвом її чоловіка полишав захоплене росіянами місто [5, с. 17]. І лише тоді, коли козаки отамана Платова підпалили будівлю, а в самої графині закінчилися набої, вона втратила свідомість та була врятована з полум'я російським офіцером [2, с. 185].

Повстання 1830-1831 рр. закінчилося поразкою, але практично не переривалася польська конспіративна діяльність, яка підтримувалася завдяки польській еміграції. Серед таємних організацій 30-х рр. XIX ст. слід відзначити створений Шимоном Конарським "Союз польського народу", осередки якого існували й на Волині. У своїй діяльності Ш. Конарський особливу увагу приділяв ролі жінок – активних помічниць у боротьбі. Першою спробою залучити волинських польок до виконання провідних завдань СПН була розповсюджена в м. Кременці прокламація зі зверненням до жінок з проханням вплинути на своїх чоловіків, батьків і синів для того, щоб вони покращили життя селян, які їм належали [6, с.147].

У 1836 році Ш. Конарський познайомився з поміщицею с. Васютина Луцького повіту Євою Філінською. Вона була вдовою та виховувала шістьох дітей, що не завадило жінці підтримати ідею Ш. Конарського про створення жіночого товариства, напрямками діяльності якого були:

- заохочення молоді обох статей до активної діяльності;
- піклування про селян;
- збирання грошей для потреб СПН шляхом проведення лотерей;
- поширення демократичних ідей серед польського населення [6, с. 148].

Єва Філінська склала два провідних документи: "Правила для жіночого товариства" і "Статут та організація жіночого товариства". У цих документах авторка характеризувала тогочасне суспільство, зробила спробу визначити безпосередні причини станової нерівності.

На думку Г.Я. Сергієчко, програма, запропонована Є. Філінською, була досить обмеженою і базувалася на позиціях християнської моралі. Спираючись на останню, і визначалися завдання, які мали вирішити жінки в процесі своєї патріотичної діяльності [7, с. 81]. Основні ж завдання були такими:

- виховувати любов до праці;
- усувати упередження щодо різних станів суспільства;
- переконувати молодь в необхідності трудитися на користь суспільства;
- бути готовою до самопожертви, якщо того вимагає загальне благо [6, с. 150].

Щодо реальних справ, то в 1837 році з дозволу Міністерства освіти в місті Кременці було відкрито училище для дівчат із бідних шляхетських сімей. Ученицями закладу стали 15 дівчат, із яких планували виховати справжніх польських патріоток. Але справу не вдалося довершити, оскільки з розкриттям конспіративного товариства СПН і з арештом його керівництва, були заарештовані і причетні до справи жінки, серед яких була і Є. Філінська.

Загалом у справі "Союзу польського народу" із 20 членів жіночого товариства на Волині 9 були покарані засланням у віддалені губернії Росії [7, с. 84]. А через 24 роки в заслання до Ярославля відправиться і молодший син Є. Філінської – учасник січневого повстання 1863 року [1, с. 815].

Саме на початок 60-х років XIX ст. припав новий підйом революційної активності польського населення південно-західних губерній Російської імперії, у якому знову відзначилися польки Волинської губернії. Приводом для того став розстріл у Варшаві п'ятох поляків – учасників антиросійського виступу 15 лютого 1861 року.

Найбільш масові й чисельні виступи відбувалися в Житомирському, Луцькому та Володимирському повітах. В одному лише Житомирі, відповідно до "Опис секретных дел канцелярии губернатора за 1860 – 1865 гг." з кінця лютого до початку вересня 1861 р. зафіксовано 60 справ, пов'язаних із польськими патріотичними виступами, у яких були задіяні жінки [8, арк. 15 – 41]. Свої патріотичні почуття дами проявляли таким чином:

- брали участь у панахидах у костьолах, які супроводжувалися співанням патріотичних гімнів, наприклад, "Boze cos Polska";
- носіння жалобного одягу та прикрас і атрибутів, наділених певним значенням;
- підтримка ув'язнених за участь у політичних маніфестаціях та навіть свідчення в суді на їх користь чи з метою забезпечення алібі (в ті часи поява жінки дворянського стану в суді за моральними нормами була неприпустимою);
- виступали ініціаторками акцій протесту, які часто самі й очолювали.

Віталій Якович Шульгін, історик, професор Київського університету Св. Володимира, описав події 1861 року, свідком яких був. У своїй праці він із легкою іронією розповів про реакцію польського населення, особливо жіноцтва, на лютневі події у Варшаві. При отриманні звістки дами одягли жалобний одяг, який, за висловом автора, "украшал их, придавая кокетливую прелесть" [9, с. 138]. І далі: "...женщины облекались в платья с плерезами, надевали белые гарибальдийки и конфедератки с черными перьями (что, надо сознаться, многим было к лицу, и это обстоятельство, конечно, усиливало патриотизм), на шею вешали черные кресты и стальные красивые цепи, на руки коралловые браслеты" [9, с. 200].

Значні демонстрації проходили в містах Волинської губернії, центрами яких ставали костьоли, а основними формами протесту панахиди, які відбувалися за активної участі та переважаючої кількості жінок. Подібні форми прояву польського патріотизму не могли пройти повз увагу губерньської влади. У серпні 1861 року

прийнято рішення про передачу справ про носіння трауру в компетенцію поліцейських судів, запроваджених у тому ж році [8, арк. 30 зв.].

Серед перших житомирян, притягнутих до відповідальності, були дружина чиновника Злотницького та дворянки Левандовська, Рудзинська, Камінська, Зарошицька, Руліковська, сестри Марія і Францишка Михайловські, Медзянська та Яхимовська [8, арк. 36-48 зв.].

У вересні 1861 року в Житомирі відбулася подія, що отримала назву "хрестовий похід чорних жінок". Причиною вказаної події було демонтування поліцейськими встановленого на центральній площі міста хреста в пам'ять п'ятьох поляків, замордованих у Варшаві. Коли виявилася відсутність хреста, зібрався великий натовп на чолі з "траурними жінками". Був організований спонтанний "амазонський мітинг", після якого всі вирушали до кафедрального костюлу з метою змусити єпископа Каспера Боровського приєднатися до маніфестації, метою якої було повернення хреста на місце.

Однак, отримавши відмову єпископа, натовп попрямував до резиденції губернатора. Демонстранти вели себе досить агресивно, жінки ображали поліцейських і навіть самого поліцмейстера. Тому для наведення порядку останній використав батальйон внутрішньої сторожі й жандармерію [9, с. 202]. Ситуація була настільки небезпечною, що в місто були підтягнуті війська, а в самому місті з 23 вересня 1861 року оголошено військовий стан [8, арк. 31 зв.].

Незважаючи на досить тяжкі покарання, передбачені "Полевым уголовным уложением", акції протесту польського населення не припинялись і посилювались у 1863 році як відгук польського національно-визвольного повстання на території Царства Польського, яке зачепило й західні губернії імперії.

З початку повстання в січні 1863 року та протягом весни в документах практично не трапляються справи про носіння жінками жалобного одягу. Це пов'язано, найімовірніше, з патріотичним піднесенням і надією на перемогу повстанців. Навесні загони польських інсургентів діяли і в південно-західних губерніях, зокрема й на Волині. Незначні сутички з урядовими військами іноді закінчувалися перемогою поляків. Тому особливої потреби в жалобі не було, але потрібні конкретні дії, до яких підключилися польські патріотки. Польські загони вимагали забезпечення одягом, харчуванням та боєприпасами. Гроші на ці потреби збирали польські поміщики чоловічої статі, які не мали можливості "отлучиться в мятеж", але частіше це робили жінки. Зокрема, під час зборів пожертв на користь повстанців були затримані дворянка Ганна Рогодзинська та поміщиця Холоневська [8, арк. 112, 112 зв.].

Але вже в кінці квітня стало зрозуміло, що перевага на боці російських військ. Зростає кількість жертв серед інсургентів та кількість полонених, частина яких конвоювалась у Житомирський тюремний замок. Після вирішальних сутичок під Мирополем Новоград-Волинського повіту та Миньківцями Заславського повіту беззаперечним став факт поразки повстання на Волині [10, арк. 39].

Тому з початку червня волинські польки знову починають носити траурний одяг на знак жалоби за загиблими та ув'язненими повстанцями. Тож із початку червня й до кінця серпня офіційні документи зафіксували 50 справ про носіння жалобного вбрання житомирянками [8, арк. 72 - 75]. Відкрита була справа й за фактом носіння жалоби графінею Антоніною Олізар та її дочкою Олександрою [8, арк. 73, 75 зв.].

Незважаючи на позицію губернської влади та на жорсткі санкції, жалобне вбрання продовжують носити. Але спостерігається тенденція до спаду цієї форми вияву патріотичних почуттів. Так у 1864 році в Житомирі фіксується 18, а в 1865 - 12 подібних справ [11, арк.239-260].

Заборона носіння трауру іноді призводила до непорозумінь. Так, княжна Зінаїда Любомирська, а пізніше і графиня Луїза Ходкевич звернулися до губернатора зі скаргами про те, що їм заборонили носити жалобу за померлими родичами [8, арк. 143 зв., 150].

З ліквідацією поліцейських судів, у компетенції яких був розгляд подібних справ, змінюється й покарання за безпідставне носіння трауру. З 1865 р. на це необхідно було отримати дозвіл, а особи, які були помічені в носінні трауру, не маючи на те причин і дозволу, повинні були сплатити штраф. До того ж указані особи перебували під тасмним наглядом [8, арк. 218 зв.].

Улітку і восени 1863 р. польські жінки взяли на себе піклування про ув'язнених учасників повстання. Так, шляхтянка Виговська організувала прання білизни для в'язнів, а Центровська постачала продукти харчування в Житомирський тюремний замок [8, арк. 149].

Підводячи підсумок участі польського жіноцтва Волині в подіях національно-визвольного руху в 30-60-х рр. XIX ст., слід відзначити той факт, що, незважаючи на існуючі політичні, соціальні та моральні обмеження, діяльність була різноманітною, а часом і небезпечною.

Гарна освіта, певна особиста свобода у вихованні сприяли формуванню в польських дівчат власної життєвої позиції, а атмосфера, яка панувала в польських родин, мрії про "Велику Польщу", виховували патріотичні почуття.

Бажаючи зробити свій внесок у загальну справу, жінки використовували не лише традиційні для своєї статі форми суспільної діяльності – благодійництво, турботу про хворих і немічних, виховання та освіта дітей, але й вдавалися до радикальних форм боротьби – участі в маніфестаціях, а іноді й використання зброї.

Часто для досягнення певних цілей польки йшли на порушення існуючих на той час моральних норм. У вищому світі, та навіть у міщанському середовищі, вважалось неприйнятним для дівчини або жінки фігурувати в карній справі, бути затриманою поліцією або навіть свідчити в суді. Як свідчать факти, польки не зупинялися перед такими умовностями, якщо справа стосувалася патріотичної мети.

Значення жіночої діяльності у справі національно-визвольної боротьби була помічена визначними діячами-чоловіками, зокрема Ш. Конарським. Він зробив спробу організувати та спрямувати діяльність жінок через жіночі товариства. Але розкриття його конспіративної організації не дозволило довести до кінця справу урядування жіночої революційної діяльності.

Можливо, саме тому наступний період національно-визвольної боротьби в 60-х роках XIX ст. жінки розпочали більш притаманним для себе способом – демонстрацію свого ставлення до подій через одяг, прикраси, аксесуари. Але під час січневого повстання 1863 року вони включились і в конкретні справи щодо матеріальної та моральної підтримки повстанців.

Отже, участь польського жіноцтва в національно-визвольному русі на Волині є беззаперечною і, незважаючи на її спонтанність і неконтрольованість, досить результативною.

Список використаних джерел та літератури

1. Мамаев Н.И. Записки Н.И.Мамаева. Часть II. // Исторический вестник. – 1901. – С. 784-827.
2. Берг Н.В. Записки Н.В. Берга о польській заговорах и восстаниях 1831 – 1862 / Н.В. Берг. – М.: Изд. "Русского архива" Тип. Грачева и К, 1873. – 382 с.
3. Давыдов Д. Военные записки / Денис Давыдов. – М.: Изд. "Художественная литература", 1940. – 478 с.
4. Клебановский П. К истории польского восстания в Юго-Западном крае в 1831 году / Пав. Клебановский // Киевская старина. – Т. LXXXIX. – 1905. – С. 425-467.
5. Брянецв П.Д. Восстание поляков в 1830 и 1831 гг. [оттиск из "Виленского календаря"] / Брянецв П.Дм. – Вильна: Тип. Виленского СВ.-Духа Братства, 1897. – 31 с.

6. Сергієнко Г.Я. Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів 1826 – 1850. / Сергієнко Г.Я. – К.: Наукова думка, 1971. – 299 с.
7. Сергієнко Г.Я. Діяльність Союзу польського народу на Україні (1835 – 1839 рр.) / Сергієнко Г.Я. // Український історичний журнал. – 1969. – № 12. – С. 74-84.
8. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО), ф. 70., оп. 1., спр. 89. – 221 арк.
9. Шульгин В. Юго-Западный край в последнее двадцатипятилетие (1838-1863) / В.Шульгин. – К.: Университетская типография, 1864. – 254 с.
10. ДАЖО, ф. 70, оп. 1., спр. 219., 239 арк
11. ДАЖО, ф. 70, оп. 1., спр. 214., 260 арк.

SUMMARY

This article deals with the problem of role of polish women in national liberation movement in Volyn in 30-60-th years in the XIX centure.

Key words: *polish national liberation movement , Volyn, polish national liberation uprasing 1830-1831 years, polish national liberation uprasing 1863-1864 years*

АННОТАЦІЯ

Стаття посвячена вопросу участия польских женщин Волыни в польском национально-освободительном движении в 30-60-х гг. XIX ст.

Ключевые слова: *польское национально-освободительное движение, Волынь, ноябрьское восстание 1830-1831 гг., январское восстание, 1863-1864 гг.*